

УДК 391(4)''19/20":391(=161.2)-048.35

Алла Дмитренко
(Луцьк, Україна)**АТРИБУТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОСТЮМУ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА
ВБРАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ**

Висвітлено атрибутивні особливості європейського одягу кінця ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано, що в цей час остаточно закладені основи сучасного європейського вбрання. У чоловічому і жіночому костюмі поширився діловий стиль. Доведено, що українська еліта носила одяг європейського зразка, використовуючи національні елементи в окремих випадках.

Ключові слова: атрибуція, модерн, костюм, українська еліта.

**ATTRIBUTIVE FEATURES OF THE EUROPEAN COSTUME OF THE
LATE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURIES AND ITS INFLUENCE
ON THE DRESS OF THE CONTEMPORARY UKRAINIAN ELITE**

Attributive features of European clothing of the end of the 19th and beginning of the 20th centuries are highlighted. It was found that at this time the foundations of modern European clothing were finally laid. Business style spread in men's and women's suits. It has been proven that the Ukrainian elite wore European-style clothing, using national elements in individual cases.

Key words: attribution, modern, costume, Ukrainian elite.

Знання про історичний костюм часто використовуються у музейній справі та в історичних реконструкціях. Є й інші сфери діяльності, де доволі часто використовують історичні костюми – театр і кіно. Останнє десятиліття ХІХ ст. в історії мистецтва характеризується стилем модерну (від франц. – новітній, сучасний), який утвердився упродовж 1980–1990-их рр., а завершив своє існування на початку Першої світової війни (1914). Стиль відобразився в усіх архітектонічних видах мистецтва і широко використовувався в архітектурі, дизайні і, звісно, мистецтві костюму, для якого, як і для архітектури, характерна ансамблевість. Вважається, що родоначальником модерну в Європі був бельгієць Х. Ван де Вельде. А першим популяризатором – французький кутюр'є Поль Пуаре. Це він першим відмовився від корсета в жіночому костюмі, одягнув жінок в розкішні спідниці, першим (а не Коко Шанель) випустив власні парфуми [15].

В епоху модерну відбулися істотні суспільні зміни: почали будівництво автомобільних доріг, подальший розвиток отримала фотографія, а ще – зародилося кіно [4]. Ці фактори істотно впливали на швидкість поширення моди. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. – це період науково-технічного прогресу і швидкого розвитку промисловості, внаслідок чого відбулися істотні зміни у виробництві тканин. Тепер а їх виготовлення йшло не так багато часу і, як наслідок, з'явилося багато тканин та інших матеріалів, необхідних для виготовлення різних компонентів костюму. Основні риси стилю виразились у

криволінійних формах, обтікаючих плавних лініях, певній еkleктичності і своєрідності. Для модерну характерне небачене до того розмаїття вбрання.

Чоловіча мода кінця XIX – початку XX ст. мало змінилася. Основними її тенденціями в цей час були: гарний крій, помітна елегантність, стримана кольорова гама. Оновлення чоловічого вбрання полягало у зміні довжини піджаків і пальт, ширини штанів і лацканів. Одяг зберіг прямий силует. У сорочках змінився лише фасон коміра, модним став стоячий комір з відворотами. Манжети сорочки крохмалилися до такого стану, що на них можна було писати. З'являються кольорові сорочки [12, с. 165].

Чоловічий костюм уніфікувався, крій спростився, кольори вбрання стали більш однотонними. Основним типом буденного чоловічого одягу була піджачна/сьюртучна трійка: піджак/сьюртук, безрукавка і штани [14, с. 64].

У гардеробі чоловіків були подовжені та приталені піджаки, які носили з безрукавками. Короткі безрукавки/жилети, шилися спереду із дорогої тканини, спинка виконувалась з дешевих тканин. У складі костюма з піджаком безрукавка була з тієї ж тканини, що й піджак, а з сюртуками і візитками носили безрукавки, виготовлені з іншого матеріалу. Верхнім повсякденним одягом були двобортні сюртуки, які мали гудзики до талії. У ці роки перестають носити кольорові фраки, візитки та смокінги: всі ці вихідні костюми тепер лише чорні, що додавало вбранню стриманості і офіційності. Незважаючи на те, що чоловічий костюм мав прямолінійні форми, він був злегка мішкоподібним, безформним. Як і раніше, чоловіки одягали коротке приталене пальто, спереду оброблене шнурами. Особливо модним вважалося елегантне англійське пальто гавелок (назване за іменем англійського генерала Генрі Гавелока) з пелериною і мішкоподібне пальто сак, що з англійської перекладається як мішок. Таке вбрання використовували як буденне або ж домашнє [14, с. 264–269].

Модними були мішковаті, широкі нижче стегон, штани французького крою, що звужувалися донизу. Штани були світлих тонів, часто костюм доповнювали штани в клітинку або у смужку. Візитні штани залишаються смугастими, але забарвлення у них не яскраве. Штани носили на підтяжках.

Чоловіки в епоху модерну коротко стриглися. Хоча мало хто з них був без бороди і вусів. Основним чоловічим головним убором був казанок. Чоловіче взуття епохи стилю модерн – чоботи, напівчоботи і штиблети (високі черевики або короткі чоботи). Костюм чепуруна доповнювався тростиною, моноклем (своєрідними окулярами з одним склом в оправі, на шнурку) і хусткою у верхній кишені сюртука [12, с. 169].

Розвиток техніки, транспорту, спорту змінюють спосіб життя людей, роблять великий вплив на одяг. У чоловічому костюмі з'являються кольорові сорочки, короткі штани типу «гольф», легкі куртки, м'який фетровий капелюх. Та й мішковитість одягу пояснюється тим, що почали займатися спортом.

Жіночий повсякденний одяг наприкінці XIX ст. став більш простим і зручним. Спостерігається прагнення жінок до емансипації, освіти, занять спортом (верхова їзда, велосипед, крокет, теніс, плавання). Під впливом естетичних смаків тогочасного суспільства сформувався новий ідеал жіночої краси – фатальна жінка-муза. Найбільш яскравим прикладом жінки модерну вважається акторка Сара Бернар, зображена на плакатах Альфонса Мухи. У моду увійшли спідниці з блузками, пальто, купальні та спортивні костюми [1].

Модними були легкі шовкові тканини: крeпдешин, тафта, шифон, мусліни, і м'які (переливчастих тонів) – плюш, репс, оксамит. Поширилась і нова колірною гама: білі, блідо-сірі, болотяні, брудно-зелені, блідо-жовті, рожеві кольори. Часто тканини декорувалися вишивкою або золотими нитками [5].

У жіночому костюмі стиль модерну характеризується постановкою жіночої фігури, що нагадує злегка зігнуту латинську букву S – «готична крива»: верхня частина фігури виглядала злегка нахиленою вперед, утворюючи так звані «голубині груди», живіт абсолютно сплющений; нижня частина фігури трохи відставлені назад. Виходило сильне прогинання з боку спини. Все це досягалось за допомогою спеціальної складної конструкції, яка складалась із туго загнутого корсету і турнюру, на які одягали сукню. Турнюр – спеціальна подушка, або ж плетена корзинка, барабан, клітка для птахів та ін., які кріпили ззаду, трохи нижче талії. Інколи у жінок з такими конструкціями траплялися конфузи, як наприклад, випадок в театрі, коли в пані почалась істерика. Як з'ясувалось, турнюр облябувала миша, яка й потурбувала жінку під час вистави [4; 6; 12, с. 165–167].

Поширився жіночий діловий/англійський костюм, що складався з блузи, спідниці і жакета. Спідницю кроїли за формою цього S-подібного корсету. Бальна сукня була глибоко декольтована, без рукавів чи ж з рукавом типу «ліхтарик». У 1905 р. у моду увійшли знімні рукави з гіпюру. Спідниця бальної сукні, як і раніше мала шлейф, який відстібали під час танців. Спідниця повсякденної сукні коротшає до литки [1; 4].

Модною вважалась талія 3–55 см в об'ємі, тобто корсет стягувався дуже туго. Це шкодило здоров'ю і не могло не викликати протести лікарів та й самих жінок. І лише на початку ХХ ст. жіноча сукня нарешті позбавилась корсету і стала більш легкою, зручною [4].

Як верхній одяг жінки носили пальто з пелериною і стоячим коміром; манто – теплий просторий одяг переважно з хутра; пелерини пастельних кольорів; облягаючі жакети. На голову накидали мантилью – своєрідну велику мереживну косинку, характерні для іспанської моди, але коріння мантильї дослідники вбачають в арабській культурі. Сьогодні в іспанки одягають мантильї в особливих ситуаціях, їх носять королеви Іспанії (Летиція, Софі ін.), а у Ватикані вони є складовою костюму для аудієнції з Папою [2; 5].

До початку стилю модерн у якості головних уборів жінки носили капелюшки з невеликими полями і різними доповненнями (прикраси, пір'я, квіти та ін.). Але в епоху модерн капелюшки змінювали форму і поступово збільшувалися у розмірах. До 1905 р. поширились капелюхи з великими полями і високою тулією, які прикрашали стрічками (іноді оксамитовими), тонким шовковим тюлем, короткою чорною вуаллю. Капелюхи були справжніми хитромудрими спорудами на потилиці. Дослідники порівнюють їх з кошачками для білизни. Влітку жінки носили солом'яні капелюхи, схожі на чоловіче канот (канотье) – елегантний капелюшок з соломи, циліндричної форми з невеликими полями. Атрибутом жіночого костюма канот став на початку ХХ ст. Жінки використовували його для захисту від сонця. Носили очіпок, прикрашений мереживом, штучними трояндами, пташиним пір'ям (іноді й опудалами птахів), особливо цінувалося пір'я страуса. Недолік цих

чудернацьких головних уборів у тому, що вони додавали своїй власниці років [1-3].

Жіночі зачіски були високими і робилися з піднятого догори волосся. Такою зачіскою була бандо. У моді висока зачіска з шиньйоном різної форми, укладеному на тім'ї і з напуском волосся (валиком) на обличчя [4].

Носили витончені прикраси: золотий браслет у формі змійки; біжутерія – довгі багатоярусні намиста, ланцюжки, об'ємні браслети. Костюм оздоблювався хутром і мереживами, лелітками (блискітками), вишивкою рослинних орнаментів: морські водорості, лілії та ін. [1; 5].

Як доповнення до костюму носили модні боа з лебединого пуху і пір'я страуса; довгі мереживні панталони; торбинки-сумочки на довгому шнурку; лорнети (різновид окулярів з ручкою); рукавички; влітку одягали мітенки – рукавички без пальців з тюлю і мережива – білі, чорні, кремові; влітку носили мереживні парасольки [1; 4-5].

Взуття було ознакою соціального становища власника. Аристократи носили взуття вузьке у стопі, гостроносе і переважно на невеликих фігурних підборах. Побутовали шкіряні (чорні і кольорові), замшеві, атласні, шовкові туфлі, з пряжками, бантами, розетками, чобітки і високі боти (черевики) на шнурках, гудзиках і гачках [4-5].

Безпосередньо на тілі жінки носили дорогу шовкову, мереживну, вишиту білизну. Домашній одяг складався з халату з рукавом кімоно і напівдовгого вранішнього одягу – матіне і пеньюару. Матіне (з французької – ранкова накидка) – тип пеньюару, розкішна напівпрозора мереживна або вишита білими нитками накидка. Пеньюар – тонкий домашній халат з шовку, батисту, оксамиту і мережива та ін.; вперше з'явився в Італії (Венеції) як одяг для ранкового туалету (розчісування і пудрення волосся, нанесення макіяжу ін.) [7].

Українська еліта в одязі дотримувалась тих же тенденцій, які панували у Будапешті, Відні, Парижі. Свідченням цьому є виставка «Європа і Україна: діалог крізь віки» у Національному музеї історії України (2023), де були представлені окремі елементи костюму української еліти Наддніпрянщини. Тобто не лише західні регіони України слідували європейській моді. Виставка була спрямована на те, щоб наочно продемонструвати, що українська еліта навіть будучи у складі росії, орієнтувалася на європейські цінності і носили вишукане європейське вбрання. Прикладом цього може бути вбрання Габріелі Запольської, актриси родом з Волині; Лесі Ураїнки, Олени Пчілки та ін., в гардеробі яких переважав модерний стиль. Європейський одяг київських пань описав у повісті «Хмари» І. Нечуй-Левицький [1; 11-12, с. 165; 13.: 16].

У той же час, наприкінці XIX – на початку XX с. в одязі української інтелігенції поширюється і національний стиль. Правда, елементи традиційного одягу одягали лише на свята та для фотографування [13]. Вишиту сорочку поєднував з європейським костюмом Іван Франко [19].

Як бачимо, в епоху модерн костюм почав позбавлятися від надмірностей, ставав більш простим і зручним. Самк в цей час закладені основи сучасного європейського одягу. Формувався новий, більш природний, ідеал чоловіка і жінки. Основною причиною таких змін стали суспільні зрушення, швидкий розвиток промисловості, що спричинило появу нових матеріалів. Чоловічий костюм зазнав небагато змін. Він був строго діловим і поділявся на щоденний і

офіційний. З чоловічого костюму зникла барвистість, строкаті тканини. Для одягу характерна практичність, що виражено, наприклад, у злегка розширеному, вільному вбранні. Жіночий одяг змінювався не тільки в матеріалах, кольорах, але й нових формах. В цей час з'явився жіночий діловий костюм-трійка; гардероб жінки поповнився вбранням для активного відпочинку: заняття спортом, плаванням, їздою на велосипеді та ін. Саме в епоху модерну з одягу остаточно зник корсет. Українська еліта стежила за модними європейськими новинками в моді. В той же час, представники національно налаштованої інтелігенції, прагнучи всіляко підкреслити свою етнічну належність, носили окремі елементи традиційного вбрання.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Жіноча мода епохи модерну. URL: https://zaxid.net/zhinocha_moda_epohi_modernu_n1453762.
2. Каранковська Ю. Загадковий аксесуар іспанок: що таке мантилья. URL: <https://tsn.ua/ru/lady/moda/shkola-stilya/zagadochnyu-aksessuar-ispnok-cto-takoe-mantilya-i-pochemu-ee-nosyat-s-ogromnym-grebnem-2091949.html>.
3. Ковальчук М. Що таке канотье. URL: <https://wday.com.ua/shho-take-kanotye-shho-yavlyaye-soboyu-kanotye-yaki-buvayut-riznovidi-ta-modeli-kanotye/>
4. Костюм стилю модерн. URL: http://ni.biz.ua/3/3_3/3_31596_tema-evropeyskiy-kostyum-kontsa-XIX-veka---nachala-XX-vv.html.
5. Лазар А. Стиль модерн в одязі 1895–1900. URL: <https://poradumo.com.ua/12593-stil-modern-v-odyazi-1895-1900/>.
6. Мода на пишні напівпопія: хто. URL: <https://fishki.net/4131540-moda-na-pyshnye-polupopija-kto-kogda-i-zachem-pridumal-turnjur.html>.
7. Ода Пеньюару або чому ця річ вам необхідна? URL: <https://belya-market.com.ua/ua/a426120-oda-penyuaru-ili.html>.
8. Палинчак-Кузова В., Штерр Д. Міська мода і Ужгород. URL: <https://prozahid.com/miska-moda-i-uzhhorod-iak-odiahalysia-u-nas-u-kintsi-khikh-pershij-polovyni-khkh-stolittia-foto/>.
9. Панське матіне: ранкова накидка, яку носили заможні українки у XIX столітті. URL: <https://ukrainky.com.ua/panske-matine-rankova-nakydka-yakunosyly-zamozhni-ukrayinky-u-xix-stolitti/>.
10. Перший, хто поєднав вишиванку з буденним одягом був Іван Франко. URL: <https://lviv1256.com/history/pershij-hto-poiednav-vyshyvanku-z-budennym-odiahom-buv-ivan-franko/>.
11. Скрипка Т. Олена Пчілка: як одягалася інтелектуальна еліта України. *Локальна історія*. 2023. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/olena-pchilka-iaak-odiagalasia-intelektualna-elita-ukrayini/>.
12. Стельмашук Г. Українське народне вбрання. Львів: Апріорі, 2013. 256 с.
13. Улюблені модні образи Лесі Українки. *Elle*. 2021. <https://elle.ua/moda/fashion-blog/ulyublen-modni-obrazi-les-ukranki/>.
14. Шевнюк О. Л. Історія костюма: Навч. пос. Київ: Знання, 2008. 375 с.
15. Що Поль Пуаре зробив для світу моди. URL: <https://vogue.ua/article/fashion/persona/shcho-pol-puare-zrobiv-dlya-svitu-modi-52003.html>.

---

16. Як одягалася Леся Українка. URL: <https://bestin.ua/fashion/yak-odyagalasya-lesya-ukrainka-analizuyemo-modni-obrazi-poetesi/>.